

УДК: 94(477.7)

КУЛЬЧИЦЬКА О.В.,

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили.

Кульчицька Олена Василівна, кандидат історичних наук, в.о. доцента кафедри історії Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів – *етнографія України, історія України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.*

П. ЧУБИНСЬКИЙ – СІЯЧ ДОБРИХ СПРАВ

У статті розглядається життєвий і науковий шлях П.П. Чубинського. Наголошено на значенні його діяльності для етнографії.

The vital and scientific route of P.P. Chybinskiy is considered in this article. It focuses on the significance of his activity for the ethnography.

Так вже склалося, що про визначних людей публікації в пресі з'являються лише до роковин смерті, чи народження, хоча деякі особистості заслуговують до себе більшої уваги науковців. Так, ім'я П.П. Чубинського добре відоме українцям як автора гімну “Ще не вмерла Україна і слава і воля”, написаного 1862 р. Проте – це не єдина його заслуга, оскільки він був не тільки щирим патріотом своєї Батьківщини, а й чудовим ученим. Науковий шлях П.П. Чубинського ще не вивчений остаточно і може бути об'єктом дослідження сучасних етнографів, статистів, правознавців. Саме це й спонукало автора даної публікації звернутися до творчого доробку науковця, намагаючись підкреслити його вагомість і значущість, особливо у галузі етнографії.

Перші статті, в яких містилася інформація про П.П. Чубинського з'явилися ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Різні сторони його життєвого і творчого шляху розглядали: О.Ф. Кистяківський [1], Н.Ф. Сумцов [2], О. Русов [3] та Ф.П. Вовк [4]. Останній хоча й визнавав його своїм учителем і порадиником, однак, зазначав, що в етнографії він був самоучкою. На наш погляд такі закиди щодо його наукової некомпетентності є безпідставними, оскільки на той час сама етнографія як наука ще не була остаточно сформована.

Не залишають поза увагою цю багатогранну особистість і сучасні дослідники. Так, наприклад, О. Рутковська звертає увагу на фольклорно-етнографічну спадщину життя вченого [5], А. Зиль розповідає про північні сторінки біографії Павла Чубинського, наголошуючи на тому, що саме там гартувався його характер і воля, мужність і талант етнографа, економіста і статиста [6]. Д.С. Череднеченко присвятив П. Чубинському цілу монографію, де детально розглянув життєвий і творчий шлях вченого [7].

Павло Платонович Чубинський народився 27 січня 1839 р. в м. Борисполі на Київщині. Освіту здобув у Другій київській гімназії, згодом навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету.

Навесні 1861 року склав іспит на звання кандидата права і повернувся додому, аби всі сили докласти до духовного і культурного розвитку України. П. Чубинський був одним із діячів Київської громади, мав неабияку популярність серед місцевих селян, яким давав безкоштовні консультації щодо їх прав, за що відчував на собі недобррозичливі погляди поміщиків.

Деякі історики вважають, що підставою для арешту став наклеп сусіда Чубинських Ф. Трепова про нібито підбурювання селян проти влади та зібрання таємного гуртка українофілів, що дозволило арештувати його й заслати до Архангельської губернії. Не дивлячись на попередження друзів про арешт та поради емігрувати за кордон, П. Чубинський відмовився, мотивуючи тим, що із заслання можна буде повернутися, а еміграція, очевидно, буде вічною [8].

Північний період у житті П. Чубинського тривав з 1862 до 1899 р. І саме в цей час Павло Платонович формувався як науковець. В Архангельську, обіймаючи посаду секретаря статистичного комітету, енергійний П. Чубинський почав досліджувати фольклор та етнографію Архангельської губернії, уклав проект поліпшення економічного становища губернії, який однак не був реалізований.

Як стверджує Віктор Шпак, – заслання могло б стати довічним, якби не винятковий талант П. Чубинського як дослідника. Його аналітичні публікації, присвячені стану хлібного і льняного виробництва та торгівлі в Архангельській губернії, проблемам солеваріння, обґрунтуванню необхідності спорудження В'ятсько-Двінської залізниці викликали великий інтерес у Петербурзі. У результаті П. Чубинський отримав офіційні завдання від двох найвідоміших наукових товариств – Вільного економічного і Російського географічного – провести детальне обстеження Північного краю. Зібрані впродовж 1867 року в 36 повітах північних губерній матеріали виявилися настільки значущими, а їх науково-статистичний аналіз – настільки вражаючим, що автора у січні 1869 р. з

особистого дозволу міністра внутрішніх справ викликали до Петербурга, нагородили срібною медаллю Імператорського Географічного Товариства та обрали дійсним членом цієї наукової установи [9]. Крім того, є версія, що саме за свідчення, отримані при вивченні північних губерній, імператор нагородив його брильянтовим перстнем [10].

Перебуваючи в засланні П. Чубинський тужив за Україною. Вдома, знявши чиновницький мундир, убирався в український одяг, співав пісень, і мріяв про той час, коли повернеться до рідної домівки [11].

У 1869 році йому дозволяють повернутися в Петербург, а потім і в Україну, щоб очолити експедицію в Південно-Західний край для етнографічних та статистичних досліджень.

Великого значення набуло відкриття 13 лютого 1873 р. Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у Києві. Головою товариства обрали Г.П. Галагана, одного з нащадків колишньої козацької старшини і дуже заможного поміщика, а П.П. Чубинський виконував функції одного із членів адміністрації. Під його керівництвом упродовж кількох років було обстежено майже всю територію України, суміжні з нею райони Білорусії та Молдавії, місця компактного проживання українців у Польщі. В результаті плідної роботи товариства, на світ з'явилося 7 томів (у 9 книгах). За цей час було записано близько 400 обрядових пісень, 300 казок, зроблено численні записи нотаток про характер занять і побут народу. “Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край” видавалися у Петербурзі протягом 1872-1879 рр. Але вже у 1873 р. їх відмітили золотою медаллю Російського географічного товариства, а у 1875 р. – золотою медаллю конгресу в Парижі. “Я старався збирати матеріали ще й тому, – писав Чубинський у передмові до першого тому “Праць”, – що численні пам'ятки народної творчості вимирають, народ їх забуває. Якби М. Максимович та інші збирачі матеріалів не записали історичних дум і пісень, то багато з них було б назавжди втрачено. Те ж могло б статися з багатьма обрядами, повір'ями, казками, легендами й навіть звичаями; тому й пропускати якусь рису народної творчості чи народного побуту я вважав непростим” [12].

“Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край” були явищем величезної ваги в історії української культури. Вони показали світові яскраві взірці вияву вроджених якостей духу українців, величну простоту, безпосередність і водночас глибоку емоційність, естетичну наснаженість, силу поетичного чуття, яскравість барв народної поезії та пісні – те головне, що відрізняє український народ серед інших слов'янських народів. Водночас публікація матеріалів експедиції була відчутним ударом по офіційній погодінсько-валуєвській теорії про несамостійність української нації, її мови та культури. На думку Чубинського, головною основою етнографії є народна творчість – фольклор, оскільки у прислів'ях, казках, піснях можна знайти світобачення українського народу на природу, людські стосунки. Цю тезу підтверджують матеріали праць зібрані в результаті експедиції.

На наш погляд, матеріал, що увійшов до I тому “Праць” є унікальним, оскільки містить описи життя, господарчих будівель, знарядь праці, одягу, методи лікування різноманітних хвороб, а також дотепні повір'я, все, що було пов'язано з буденним життям українців. Ось наприклад, деякі повір'я, що дозволяють зрозуміти духовний світ українців: “На порозі гріх що-

небудь робити, бо не буде воно так, як хочеш. Не подавай води через поріг, бо не оженишся. Не годиться одвертати хліб надрізнаним боком до стіни, бо так люди одвертатимуться від господаря. Якщо дівчина, яка прасувала білизну на річці, замочить свою рубаху, то чоловік буде п'яницею. Якщо хлопчику шиють перші штани, то треба їх почати і закінчити за один присіст: у противному випадку йому складно буде знайти наречену” [13]. П. Чубинський любив український народ, але водночас дорікав його за лінощі та бажання плакатися. Глузуючи над українцями він говорив: “Всіх українців слід одружити з євреями, щоб отримати менш пасивне покоління” [14].

П. Чубинський не любив сидіти без діла. Своім ентузіазмом і енергією Павло Платонович заряджав всіх оточуючих його людей. Про себе говорив так: “Я у світі щиро працював, я сів те, що Бог послав” [15].

Ф. Вовк згадував: “... одного разу в червні 1873 р. Чубинський запросив його та О. Русова на ярмарку до Борисполя. Науковець уміло ввів налаштувати нас на роботу: на мету і значення тієї роботи, що виконувалася, пояснював торговцям, чому хлопці ходять із записними книжками. Оскільки в ті часи поліція відносилася до подібного роду занять майже байдуже, ми до вечора закінчили свою роботу, ще й зробили покупки для майбутнього музею нашого відділу” [16].

О. Кістяківський відзначав, що Павло Платонович був чудовим організатором. До виконання наукових робіт і здійснення досліджень він міг захопити до праці, згрупувати навколо себе робітників, примусити кожного виконати свою роботу – це було його покликання і це він довів між іншим, деякими своїми заходами [17].

Так, наприклад, завдяки правильно спланованій роботі, йому разом із невеликою групою помічників 2 березня 1874 р. за добу вдалося здійснити перепис населення м. Києва, в якому на той час нараховувалося 127,5 тис. мешканців. Місто було поділено на 20 переписних дільниць, у кожній із яких знаходився спостерігач переважно з членів відділу. Роль поліції, зводилася тільки до того, аби рознести адресатам переписні листи, а в ніч перепису знаходитися на своїх поліцейських дільницях. Таким чином, без будь-якого тиску були отримані достовірні свідчення про жителів міста.

За результатами перепису вийшла низка праць – “Огляд даних про населення Києва за переписом 1874 року” П. Чубинського, “Про будинки і квартири м. Києва за переписом 1874 року” С. Завойка (обидві опубліковані у другому томі Записок Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства за 1874 рік), “Пояснення до таблиць про мешканців Києва за переписом 1874 року” П. Чубинського та І. Новицького [18]. Отримані матеріали дозволили визначити кількісний, віковий, соціальний та національний склад населення міста.

Крім того, виявилось, що кількість киян майже на 50 % перевищувала офіційну цифру і приблизно така ж кількість мешканців Києва визнавала українську мову – рідною. Привертає увагу й те, що серед опитуваних було немало таких, які дуже відверто в якості своїх основних занять називали крадіжку, проституцію і т. п. [19].

Взагалі, перепис викликав широкий розголос. Однак в суспільстві його сприймали по-різному. Якщо офіційна влада в особі генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова висловлювала вдячність його учасникам, то “Киевлянини” опублікував серію статей, в яких відділ звинувачувався в некомпетентності, тенденційності та

присвоєння коштів, що були виділені на проведення перепису. Безумовно, ці звинувачення не мали ніякого підґрунтя, а були політикою перешкоджання науковій діяльності Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства. Результати перепису були схвально оцінені передовими вченими Російської імперії та самого уряду, оскільки В. Борисов отримав від уряду грошову винагороду, а С. Завойко – орден Анни II ступеня. Разом із тим, один із головних організаторів заходу, П. Чубинський, через свої українофільські погляди ніякої винагороди не отримав [20]. У 1876 р. Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного товариства, у складі якого були: В. Антонович, Ф. Вовк, М. Драгоманов,

М. Лисенко, М. Старицький та ін. був закритий, а П. Чубинського як “небезпечного у краї агітатора” вислано з Києва [21].

У російській столиці Павло Платонович працював у Міністерстві шляхів сполучення, але через рік стався інсульт. Учений подав у відставку і, у 1879 р. за сприянням давнього знайомого адмірала Посєта, міністра шляхів, який пригрів у себе опального, Чубинський повернувся на Батьківщину. Але параліч невдовзі прикував його до ліжка, а останні 4 роки він майже не вставав. Помер П. Чубинський 26 січня 1884 року.

Таким чином, усе вищенаведене, дозволяє дійти висновку, що постать П. Чубинського ще потребує подальшого вивчення його діяльності і вшанування пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кистяковский А.Ф. Павел Платонович Чубинский // Киевская старина. – 1884. – № 2. – С. 343-349.
2. Сумцов Н.Ф. Памяти П.П. Чубинского // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 31-33.
3. Русов О. Из воспоминаний о П.П. Чубинском // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 39-42.
4. Вовк Ф.П. П. Чубинський. Отрывки из лишних воспоминаний // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 43-60.
5. Рутковська О. Чорноземна сила Павла Чубинського: Про фольклорно-етнографічну спадщину вченого // Культура і життя. – 2004. 11 лютого. – С. 8.
6. Зиль А. До краю землі // День. – 2006. – 18 лютого. – С. 7.
7. Чередниченко Д.С. Павло Чубинський. – К.: Вид-во Альтернативи, 2005. – 374 с.
8. Остапенко О. Павло Чубинський: нариси біографії і наукової творчості // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 4. – С. 91.
9. Шпак В. Павло Чубинський. Забута доля // Урядовий кур'єр. – 2006. – 23 вересня. – С. 10.
10. Бриллиантовий перстень імператора для ... сільного // Киевские ведомости. – 2007. – 21 июня. – С. 8-9.
11. Хорунжий Ю. Павло Чубинський – творець українського гімну // Мужі чину. Історичні парсуни. – К.: Вид-во О. Теліги, 2005. – С. 51-52.
12. Цит. за: Чередниченко Д.С. Павло Чубинський. – К.: ВД “Альтернативи”, 2005. – С. 341.
13. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования. – СПб.: Тип. В. Безобразова, 1872. – Т. 1. – С. 102-108.
14. Бриллиантовий перстень імператора для ... ссыльного // Киевские ведомости. – 2007. – 21 июня. – С. 8-9.
15. Чередниченко Д.С. Вказ. праця. – С.350.
16. Волков Ф. П.П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний // Украинская жизнь. – 1914. – № 1. – С. 50
17. Кистяковский А.Ф. Вказ. праця. – С. 348.
18. Остапенко О. Павло Чубинський: нариси біографії і наукової творчості // Народна творчість та етнографія. – 2004. – №4. – С. 95.
19. Волков Ф. Вказ. праця. – С. 54.
20. Коляда І., Милько В. “... Розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців” (до 135-річчя заснування Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства) // Історія в школі. – 2008. – № 1. – С. 11.
21. Рутковська О. Чорноземна сила Павла Чубинського // Культура і життя. – 2004. – 11 лютого. – С. 8.